

5.3. COVID-19 пандемияси ва озиқ-овқат хавфсизлиги муаммоси: сабаб ва оқибатлар

Бугунги кунда бутун дунё олимлари, таҳлилчилари, сиёсатчилар, давлат арбоблари ва жамоатчилик вакиллари инсоният бошидан кечираётган коронавирус пандемиясининг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари, уни бартараф этиш йўллари хусусида қизғин муҳокамага киришган.

Зеро, коронавируснинг олдини олиш мақсадида, дунё аҳолисининг деярли ярми карантинга олинди. Алалоқибат, йирик заводлар тўхтади, транспорт ва туризм соҳаси турғунликка юз тутди. Ишсизлик, молия бозорлари таназзули, хуллас, дунёда ялпи талаб ва ялпи таклифнинг параллел равишда қисқараётгани эса “ноёб” иқтисодий инқироз бошланаётганлигидан дарак бермоқда. Ўз навбатида, тождор вирус биологик вирус бўлибгина қолмасдан, иқтисодий вирус тусини олаётгани ҳам ҳеч кимга сир эмас. Ҳатто бугун кўпчилик унинг зарбаларини ҳозирданок ҳис қиляпти. Бинобарин, дунё биологик вирус ва иқтисодий вирусни енгиш билан боғлиқ икки ўт орасида қоляпти.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти экспертлари "ҳали ушбу касаллик ўзининг чўққисига чиқмади. Биз турли фавқулодда ҳолатларга тайёр туришимиз керак. Карантин чораларини юмшатишга ҳали эрта", деб огоҳлантираётган паллада “Bloomberg” ахборот агентлиги эса, пандемия сабаб дунё иқтисодиётининг умумий зарари икки йилда 5 трлн. АҚШ долларини ташкил қилишини ва жаҳон тинчлик даврда илк бор чуқур тушкунликка тушиш хавфи олдида турганлигини қайд этмоқда.

Халқаро валюта жамғармасининг (ХВЖ) ижрочи директори Кристалина Георгиеванинг айтишича, 2020 йил кескин иқтисодий пасайиш йили бўлиб, 170 та давлатда аҳоли жон бошига тўғри келадиган иқтисодий ўсиш суръати манфий бўлиши кутиляпти. Ҳаттоки 2021 йилда ҳам дунё иқтисодининг тикланиши катта сўроқ остида қолмоқда. Инқирозга қарши жаҳон давлатлари томонидан 8 трлн. АҚШ долларига тенг фискал ва монетар чоралар кўрилиши бошлаб юборилди. Унинг фикрига кўра, кутилаётган глобал иқтисодий пасайиш микёси ўтган асрнинг 30-йилларидан бери кузатилмаган экан.

Айни дамда ХВЖ томонидан дунё иқтисодиётининг мажруҳ бўлишини юмшатиш мақсадида 1 трлн. АҚШ доллари қийматида “хавфсизлик ёстикчаси” яратилган. Ҳозирча коронавирус пандемияси ўзининг чўққисига келмагунига қадар, жаҳон иқтисодиёти қанча зарар кўрганини ҳисоблаш қийин. Аммо шу нарса аёнки, иқтисодиёт учун инқироз босими баланд бўлади ва қайта тикланиши учун 3-4 йил вақт йўқотилади.

Шунингдек, Халқаро валюта жамғармаси 2020 йил учун эълон қилган янги прогнозларига кўра, базавий сценарий бўйича пандемия натижасида

глобал иқтисодиёт бу йил 3 фоизга пасайиши кутилмоқда. Бу, жорий йилнинг январь ойида эълон қилинган прогноздан 6,3 фоиз пунктга пастдир. Агар вирус билан курашиш чўзилиб, карантин йилнинг иккинчи ярмида ҳам давом этадиган бўлса, унда глобал иқтисод 6 фоизга пасайиши мумкинлигидан хавотирга тушишмоқда.

Халқаро ташкилотларнинг экспертлари, нуфузли таҳлилчилар COVID-19 пандемияси туфайли жаҳон иқтисодиётида рецессия ҳолати юзага келиши муқаррарлигини ва **ушбу таназзул дунё тарихида содир бўлган барча рецессияларнинг “онаси” сифатида намоён бўлишини таъкидлашмоқда.**

Инсоният қанчалик тараққий этиб, оламга ҳукмрон бўлиш даъвоси билан чиқмасин, Яратганнинг бир синови қаршида барибир ожиздир. Боз устига, ўзи босган ножўя қадамлар оқибатида содир бўлган ҳодисаларнинг қурбонига айланаётгани, кўринмас бир зарра олдида чорасиз қолганини бошқача изоҳлаш қийин.

Аммо башарият ҳамиша синовларга бардош бериб, уларни енгиб келади. Бу сафар ҳам ақл-заковат билан коронавирус пандемиясига қарши курашмоқда, уни жиловлаш ва батамом йўқ қилиш чораларини излапти. Башарти, бу унинг зиммасига юкланган ва қисматида белгиланган соғлиқ неъматини асраб-авайлаш билан боғлиқ бурчларидан бири ҳисобланса керак...

Кези келганда шуни таъкидлаш лозимки, бу синов қанчалик оғир ва талафотли бўлмасин, миллати, дини, ирқи, келиб чиқиши ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар дунё аҳолисини бирлашишга, ўзаро ҳамжиҳатликда ҳаракат қилишга, умуминсоний қадриятлар ва эзгу одатларни тиклашга, шунингдек, жаҳон ва миллий иқтисодиётлар архитектурасини қайтадан ислоҳ этишга ундамоқда.

Иқтисодчи олимлар, социологлар ва таҳлилчиларнинг ўринли хавотирига кўра, ушбу бало оқибатида дунёда озиқ-овқат хавфсизлиги муаммоси ва айрим давлатларда очарчилик даражаси икки баробар ортиши мумкинлиги қайд этилмоқда.

Маълумки, пандемия тарқалмагунга қадар дунёда 820 миллион киши, яъни сайёрамизнинг ҳар тўққизинчи кишиси тўйиб овқат емасди. Шулардан 113 миллионининг ҳаёти очлик балоси туфайли қийин аҳволда эди. **Коронавирус пандемияси оқибатида эса, қарийб 1,6 миллиард киши очликка мубтало бўлиши ва 500 миллион киши қашшоқлар сафидан жой олиши мумкин.** Бу эса, 2008 йилги инқироздан ҳам чуқурроқ иқтисодий инқироз авж олиши, шунингдек, жаҳонда қашшоқлик даражаси 1999 йилдан буён биринчи марта кескин ошиши мумкинлигидан дарак беради.

Коронавирус пандемияси ҳукуматларни ўз чегараларини ёпишга мажбур қилди. Натижада дунё бўйлаб тадбиркорлик фаолияти ва ўзаро товарлар, хизматлар айирбошланишига жиддий путур етди. Ҳаракатлар чекланиши, етказиб бериш ва авиация саноатида узилишлар озиқ-овқат ишлаб чиқариш жараёнини, уларни халқаро кўламда ташишни қийинлаштирди. Бу эса, ўз навбатида, ишлаб чиқариш ва таъминот занжирининг бузилишига ҳамда озиқ-овқат хавфсизлигига раҳна сола бошлади.

Маълумки, бундай ҳолат келажакда озиқ-овқат муаммосини янада чуқурлаштиради. Ҳатто айрим давлатларда очарчиликнинг авж олиши оқибатида ижтимоий бўҳрон келиб чиқиши мумкин.

Хўш, бундай ҳолатга етиб бормаслик учун нима қилиш керак?

Жаҳон тан олган экспертларнинг фикрича, йирик озиқ-овқат экспортчилари жаҳон бозорларига узлуксиз маҳсулот етказиб беришни йўлга қўйиши, инқирозга қарши чоралар доирасида ҳар бир давлат аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламини қўллаб-қувватлаши, шунингдек, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган фермерлар, қишлоқ хўжалиги соҳасида меҳнат қилаётган деҳқонлар, ишчиларга ёрдам беришни кечиктирмаган тарзда амалга ошириш бу борадаги энг оқил йўлдир.

Озиқ-овқат хавфсизлиги чораларини кўриш борасида ҳар бир давлат ўзидан келиб чиқиб ҳаракат қилипти. Булар нималарда ўз аксини топмоқда?

Масалан, Вьетнам дунё бозорига гуруч етказиб бериш бўйича учинчи ўринда туради. Ушбу мамлакат ўзининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ чекловларни ўрнатиб, гуруч экспорт қилишни вақтинчалик тўхтатди. Комбожа давлати 5 апрелдан дуккакли маҳсулотлар экспортига квота белгилади.

Буғдой етиштириш бўйича энг йирик экспортёр ҳисобланган Россия ҳам апрел-май ойиларида ойига 7 млн. тонна буғдойни экспорт қилиш чегарасини белгилаб қўйди. Украина эса 1 июлга қадар гречкани ташқи савдога чиқаришни тақиқлади ва ушбу мавсумда 20,2 млн. тонна буғдойни экспорт қилиш квотасини белгилади. Миср Араб Республикаси ҳам уч ой давомида барча турдаги дуккакли экинларни четга сотишни чеклади.

Эътибор қаратадиган бўлсак, дунё бозорида бир тонна буғдойнинг нархи бир тонна нефть нархидан қимматлаша бошлади.

Европа Иттифоқи ҳам саросима ичида қолиб, озиқ-овқат маҳсулотлари импорти учун тақдим этилиши лозим бўлган сифат сертификатининг асл нусхасини кўрсатмасдан электрон кўринишда киритиш мумкинлигига рухсат берди. Шунингдек, бирламчи маҳсулотлар учун “яшил йўлак”ларни ташкил қилиш тизимини бошлаб юборди.

Германия чегаралари ҳам карантин боис ёпилди ва қўшни давлатлардан қишлоқ хўжалигига жалб қилинадиган мавсумий ишчи кучининг кириши тўхтади. Бу эса, ҳосилни йиғиб-териб олиш, уни қадоқлаш ва истеъмол бозорига етказиш бўйича муаммоларни келтириб чиқармоқда. Ўз-ўзидан, иккинчи чорада озиқ-овқат маҳсулотлари нархининг кўтарилиши кузатилиши мумкин.

Италия ва Испанияда қаттиқ карантин ҳамда оғир эпидемиологик вазиятнинг давом этаётганлиги туфайли баҳорги дала ишлари батамом тўхтаб қолди. Олтита энг йирик буғдой ишлаб чиқарувчи давлатлардан бири бўлган Францияда вазият бундан-да кескинлигича қолмоқда.

Қўшни республикалар ҳам озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга қаратилган кўплаб иқтисодий ва маъмурий чораларни қўллашни бошлаб юборди. Хусусан, Қозоғистон ҳаётий зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларнинг барча тури учун белгиланган ҚҚСни 8 фоизгача пасайтирди.

Тожикистон шаҳар аҳолиси учун зарур бўладиган бирламчи товарлар, яъни 50 тонна шакар, 10 тонна ўсимлик ёғи, 70 тонна буғдой, 10 тонна ун, 2 тонна гуруч учун ҚҚС бекор қилди.

Ўзбекистон эса 2020 йилнинг 31 декабрига қадар гўшт, ғалла, шакар, сут, ёғ, тухум, макарон ва бошқа зарурий озиқ-овқат маҳсулотлар импортига қўйиладиган бож ва акциз солиқлари бекор қилинди.

ФАОнинг ҳисоб-китобларига кўра, озуқабоп дон савдоси ҳажми 2019-2020 йил (июнь-июль) учун 201,5 млн. тонна атрофида бўлади. Бу олдинги даврдагига нисбатан 3,1 млн. тонна ортиқ деганидир. Жаҳон маккажўхори бозорида ҳам прогнозлар некбин, ҳатто унинг савдо ҳажми рекорд даражага етиши мумкин.

Яна бир стратегик маҳсулот — гуруч савдоси март ойидаги башоратларга нисбатан 700 минг тонна камайиб, 45 млн. тоннани ташкил этган бўлса ҳам, бу 2019 йилга нисбатан 2,2 фоиз зиёддир. Гуруч бозори ҳажми бўйича прогнозни қайта кўриб чиқиш, асосан Яқин Шарқ ва Африка давлатларига импортнинг камайиши, шунингдек, Ҳиндистон ва Таиландга экспортнинг қисқариши билан изоҳланади.

Ўзбекистон қандай йўлни танлади?

Жаҳон озиқ-овқат бозорида юз бераётган қалтис вазиятларни олдиндан кўра билган Президентимиз 2020 йил 14 апрель куни қишлоқ хўжалиги тармоқларини янада ривожлантириш, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишини ўтказди. Унда **бу йил қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат соҳаси вакиллари учун катта синов ва кенг имкониятлар йили бўлиши таъкидланди.** Зотан, пандемия ва карантин қанча вақт давом этишидан қатъий назар, аҳолининг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжи камаймайди. Шу боис мева-сабзавотчилик ва чорвачилик тармоқларида маҳсулот етиштириш ҳажмини икки баробарга ошириш вазифаси қўйилди.

Ўзбекистоннинг табиий-иқлим шароитидан келиб чиқиб, боғ ва токзорларда қатор оралари, такрорий майдонларнинг ҳар бир қаричидан самарали фойдаланиб, **2-3 марта ҳосил олишни йўлга қўйиш зарурлиги** қайд этилди.

Шунингдек, яна бир **бир йўналиш бўлмиш**, ўзлаштирилган ернинг ижара ҳуқуқи муайян озиқ-овқат турини етиштириш шарти билан 5-10 йилга сотиш масаласи ҳам муҳокама қилинди. Бундан тушган маблағ янги ерларни ўзлаштиришга сарфланиши белгиланди.

Маълумки, Озиқ-овқат хавфсизлиги индекси учта гуруҳ кўрсаткичлари таҳлили натижасида ҳисобланади. Булар: **озиқ-овқат маҳсулотларига етишиш ва истеъмол қилиш даражаси; озиқ-овқат маҳсулотларининг мавжудлиги ва унинг етарлилиги; озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги даражаси.**

2020 йилда ушбу глобал индексида драматик ўзгаришлар содир бўлиши ҳеч кимга сир эмас. Пандемия оқибатида юзага келадиган иқтисодий-ижтимоий инқироз туфайли юқорида қайд этилган гуруҳлар таркибида **озиқ-**

овқат маҳсулотларининг умуман мавжудлиги ва унинг етарлилиги бирламчи аҳамият касб этса керак. Бундай пайтда давлатлар томонидан инсонларнинг соғлиги ва уларнинг оч қолмаслигини таъминлашга хизмат қиладиган инқирозга қарши чораларда қишлоқ хўжалиги секторини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳар қарич ердан унумли фойдаланиш механизмини ишлаб чиқиш, институционал ўзгаришлар орқали фермерлар, деҳқон хўжаликлари, томорқа хўжаликлари фаолиятини рағбатлантиришга урғу қаратиш муҳим ҳисобланади.

Статистик рақамларга эътибор қаратсак, давлат ушбу балонинг салбий таъсирининг олдини олиш, карантиндан кам талафот билан чиқиш чораларини кўрганлиги ва зарурий истеъмол моллари захирасини шакллантиргани маълум бўлади. Чунки гўшт ва гўшт маҳсулотлари импорти 2018 йил бошида 5166 тонна, 2019 йилда 4597 тоннани, 2020 йил 15 апрель ҳолатига кўра эса 9330 тоннага етказилди. Ўртадаги фарқ 4733 тоннага тенг. Масалан, Россиядан 2019 йилга нисбатан 205 тонна кўп консерваланган гўшт маҳсулотлари импорт қилинди.

Четдан пахта ёғи сотиб олиш бўйича ҳам ўсиш мавжуд. Бу борада биз учун энг катта импортёр бўлган Қозоғистондан жорий йилда ўтган йилдагига нисбатан 2702 тонна кўп, жами 3397 тонна ана шундай бирламчи эҳтиёж товари харид қилинган. Аҳоли учун картошка, шакар маҳсулотлари ҳам асосий истеъмол неъматлари эканлигини инобатга олиб, уларнинг ҳолати бўйича ҳам статистик рақамларни келтирадиган бўлсак, картошка +50375 тонна, шакар +138959 тонна фарқланишга эга.

Қишлоқ хўжалиги вазирлигидан маълум қилинишича, тиббий меъёрлар бўйича аҳолини мева-сабзавотларга бўлган талаби 10 млн. 300 минг тоннага тенгдир. Шундан картошка 1 млн. 784 минг, сабзавотлар 4 млн. 440 минг, мевалар 2 млн. 479 минг, узум 593 минг, полиз маҳсулотлари 583 минг, дуккакдилар 115 минг, гуруч 332 минг тоннани ташкил этади.

Ваҳолонки, 2020 йилда 24,8 млн. тонна, яъни 2019 йилга нисбатан 125 фоиз кўп 88 турдаги мева-сабзавотлар етиштириш белгилаб олинган. Шундан 42 турдаги 12,9 млн. тонна сабзавот, 5 турдаги 2,5 млн. тонна полиз, 3,5 млн. тонна картошка, 27 турдаги 3,3 млн. тонна мевалар, 3 турдаги 1,9 млн. тонна узум, 4 турдаги 630 минг тонна дуккакли ва 6 турдаги 139 минг тонна мойли маҳсулотлар етиштириш кўзда тутилган.

Дастлабки прогнозларга кўра аҳоли талаби ва экспорт имкониятларини ҳисобга олиб етиштирилган маҳсулотларнинг 10,3 минг тоннаси аҳоли истеъмолига, 3,2 млн. тоннаси қайта ишлашга ва 2,3 млн. тоннаси экспортга йўналтирилиши режалаштирилган.

Кўплаб соҳалар каби қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва озиқ-овқат товарларини ишлаб чиқаришда уйда ўтирган ҳолда масофадан туриб ёки интернет орқали ерни қазий, уруғлик қадаш, ўғитларни сепиш, сув бериш, ҳосилни йиғиб-териш олиш, истеъмолчиларга етказиб бериш каби ишларни онлайн режимида ташкил этиб бўлмайди. Бу соҳанинг ўзига хос томони инсон ер билан,

ишлаб чиқариш кучлари билан бирга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиради ва қайта ишлайди.

Демак, ҳозир соғлиқни сақлаш ходимлари тождор вирус инфекциясига қарши мардонавор кураш олиб бораётганларидек қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи фермерлар, деҳқонлар, томорқа ер эгалари ва ишчилар ҳам улардан асло қолишмаган ҳолда юксак жасоратни намоён этишлари керак бўлади.

Шулардан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалиги секторининг узлуксиз ишлашини ва мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасида ўз хулосаларимизни билдириб ўтсак.

Сўнгги маълумотларга кўра, Ўзбекистонда тўйиб овқат емайдиган аҳоли қатламининг улуши 6,3 фоизни ташкил қилар экан. Шу боисдан, ушбу 2 миллион 142 минг аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатиш, уларни озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш чораларини кўриш лозим бўлади. Чунки ушбу қатлам COVID-19 вирусига чалинадиган бўлса, уларнинг соғлигини сақлаб қолишда маълум қийинчиликлар юзага келади. Ўзи шундоқ ҳам тўйиб овқат емасликдан азият чекаётган ва иммунитетни пасайиб кетган аҳолининг вирусни юқтириб олиши ҳаётига янада жиддий таъсир кўрсатади. Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан бошлаб берилган “Саховат ва кўмак” умумхалқ ҳаракати айнан ана шу долзарб муаммони ҳар томонлама оқилона ҳал этишга қаратилгани билан жуда муҳимдир.

Яна бир гап. Ҳозирда картошкага бўлган аҳолининг эҳтиёжини тўлиқ қондириш учун ҳар йили мамлакатимизга четдан 300 минг тоннага яқин картошка, шунингдек, 10-15 минг тонна уруғлик картошка олиб келинади. Шундан келиб чиқиб, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги мутахассислари томонидан тавсия этилган уруғлик картошкани кўпайтиришнинг IN-VITRO усулини, яъни бутун дунёда кенг тарқалган уруғликни пробиркада етиштириб, "лаборатория – иссиқхона – дала шароити" занжири ва биотехнологик талаблар асосида босқичма-босқич кўпайтиришни йўлга қўйиш зарур.

Мутахассисларнинг ҳисоб-китобига кўра, 200 гектар ер майдонда лабораторияда етиштирилган уруғлик картошкадан бир йилда 5000 тонна “супер-супер элита” уруғлик олиниши ва яқин истиқболда шунақанги уруғлардан 226 минг тонна етиштириш имкони мавжуд. Албатта, булар етарлича инвестицияларни талаб этади. Аммо ҳозирги шароитда ва пандемиядан кейинги даврда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун бундай лойиҳалар ўз самарасини бериши, уруғлик картошка учун сарфланадиган валютанинг тежалиши ҳамда истиқболда мамлакатимиз экспортёрга айланиши учун катта имкониятдир.

Вилоятлараро деҳқонларнинг дала ишлари билан банд бўлишини таъминлаш мақсадида ички миграцияга рухсат беришни йўлга қўйиш лозим. Таҳлилларга кўра, вирус асосан шаҳарларда ва аҳоли гавжум бўлган жойларда тез тарқалмоқда. Шу боисдан, қишлоқларда деҳқонларнинг ер билан ишлаши ва катта майдонда уларнинг бир-бирлари билан шундоқ ҳам табиий равишда масофа ушлашлари ҳеч кимга сир эмас. Давлатимиз раҳбарининг айнан шу

масалада карантин қоидаларини юмшатиш бўйича белгилаб берилган вазифаларининг ижроси бу борада устувор аҳамиятга эга.

Ўз навбатида аҳолининг кўмакка муҳтож қатламлари, хусусан, кам таъминланган оилалар, ишсизлар, ёлғиз кексаларга моддий ёрдам кўрсатишда миллатимизга хос ва бошқа мамлакатларда муқобили кам топиладиган маҳалла институти ролини жадал кучайтириш лозим. Президент томонидан мазкур йўналиш бўйича алоҳида янги вазирлик ташкил этиш ғояси нақадар тўғри эканлигини бугунги синовли дамлар яққол исботлаб турибди.

Албатта, бу борада белгилаб берилган чора-тадбирларнинг барчасини бирварақайига ва тезда бажариб бўлмайди. Ҳаммаси босқичма-босқич ва узокни ўйлаб амалга ошириляпти. Мисол учун, биринчи босқичда, ногиронлиги бор ва боқувчисини йўқотганларга ёрдам маблағларини кўрсатиш йўлга қўйилди. Бу борада ҳудудлар кесимида уларнинг рўйхатини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиляпти. Иккинчи босқичда, норасмий бандлар, вақтинча ишсизларни аниқлаб олиш диққат марказига чиқди. Тан олиш керак, бу жараён анча мураккаб кечмоқда. Учраётган айрим зиддиятларга қарамай ишсизлар сонини камайитириш аста-секинлик билан бартараф этиб борилади.

Қишлоқ хўжалиги жабҳаси вакиллари, хусусан, фермерлар, деҳқон хўжаликларига кўрсатиладиган траншлардан эса хавотирга тушмаса ҳам бўлади. Чунки мавсум якунида ушбу маблағларни қайтариш эҳтимоли юқори ҳисобланади. Шунинг учун улар билан муваққат шартнома тузган ҳолда маблағларни йўналтириш мумкин. Томорқа ер эгаларига эса экин туридан келиб чиқиб, натура кўринишида ёрдам бериш энг мақбул йўлдир.